

Ведран Голијанин

Универзитет у Источном Сарајеву, Православни богословски факултет
Свешти Василије Острошки, Фоча, Република Српска

ЕНДО ШУСАКУ – ПИСАЦ ИНКУЛТУРАЦИЈЕ

DOI 10.5937/kultura2379171G

УДК 821.521.09-31

Оригиналан научни рад

Датум пријема: 24. 4. 2023.

Датум прихватања: 1. 6. 2023.

Сажетак: *Сусреш хришћанства и хеленске културе подразумевао је инкултурацију – процес у ком хришћанство постаје природни део културе и истовремено је преображава. Резултати првобитне инкултурације, тј. византијска и латинска хришћанска култура, пројоведани су заједно са Јеванђељем свим народима који су се, макар из европске персијективе, налазили на нижем ступњу културног развоја. Ова мисионарска стратегија, међутим, није уродила плодом у источноазијским мисијама, нарочито у Јапану и Кини. Намењање европске хришћанске културе народима који су већ имали бољу културну традицију произвело је кризу идентитета међу обраћеницима која траје до данас. Ендо Шусаку је био јапански хришћанин и писац који је у својим делима описивао како оштећене хришћанства и јапанске културе, иако и своју унутрашњу борбу између оданости стараној религији и домаћој култури. У раду ће бити описан Ендоов лични доживљај овог сукоба, а поштом ће бити испитани начини на које је Ендо покушао да га разреши.*

Кључне речи: *Ендо Шусаку, Христос, мисија, инкултурација, плурализам*

У једном од новијих уџбеника православне мисиологије, проблем односа хришћанства и нехришћанских култура сажет је у реченици: „Без одрицања од свога народа није могуће одрицање од паганства”.¹ Ова грозоморна изјава, нажалост, прецизно одражава стање хришћанских мисија од доба великих географских открића до данас. Делатност мисионара у Азији, Африци и Америци

1 Мисиологија: уџбеник. (2012) Приредило Мисионарско одељење Руске православне цркве. Крагујевац: Каленић, стр. 69.

често је била праћена политичким и духовним колонијализмом, белачким супрематизмом и нетрпељивошћу према свему што није одговарало европским културним нормама. Обраћеници су, у таквим околностима, заиста били издајници сопственог народа. Поменута изјава је погрешна, али не само због императива толеранције и гађења према колонијализму у свести савременог човека; њена катастрофална грешка састоји се у претпоставци да вера у Христа *мора* да изазове културни раздор и удаљавање од сопственог народа. Пажљивији изучавалац историје хришћанских мисија у модерном добу приметитиће да националне и културне катастрофе није изазивао Христос већ европско рухо у којем је он проповедан нехришћанима.

Ендо Шусаку (*Endo Shusaku*, 1923–1996), писац јапанске националности и римокатоличке вере, био је обраћеник који се током читавог живота борио са својом хришћанском вером и јапанском културном датошћу. Оба његова идентитета су захтевала потпуну и често међусобно искључиву оданост, а било који избор је подразумевао отпадништво. Због тога трагични отпадници настањују странице његових највећих књижевних достигнућа, укључујући романе *Ђуџање* (*Chin-to-ki*, 1966), *Самурај* (*Samurai*, 1980) и *Дубока река* (*Fukai kawa*, 1993). Важност Ендове прозе за хришћанску мисиологију види се у томе што она пружа аутентично сведочанство о трагичним резултатима наметања европских културних норми неевропским хришћанима. Истовремено, Ендо угрожава мисиолошки тријумфализам и скреће научну теолошку пажњу са мисионара на обраћенике – не поричући подвиг проповедника, али инсистирајући и на тегобама оних који му поверују и тиме се изложе како психолошким тако и физичким опасностима.

Ендо, ипак, није био тек пасивни сведок сукоба хришћанства и јапанске културе већ је предложио и неколико могућих решења тог сукоба. У новијој мисиолошкој литератури, решења каква је предлагао Ендо називају се *инкултурацијом*, што је мисионарски метод који подразумева пуно уважавање културног идентитета обраћеника, за разлику од често критикованих метода импозиције (наметања стране културе) и адаптације (површног или привременог прилагођавања локалној култури). У складу са теологијом инкултурације, обраћеници би по прихватању хришћанства требало да, у идеалним околностима, самостално развијају своју културу у складу са јеванђелским нормама. Ендо је, сходно томе, био истински *йисац инкултурације*, због чега његово стваралаштво заслужује посебну теолошку пажњу и процену.

ХРИШЋАНИН, ЈАПАНАЦ И ПИСАЦ

Ендо није био усамљен у осећају идентитетске кризе. Генерације јапанских хришћана, почевши од тзв. кауре киришитана (*kakure kirishitan* – скривени хришћани), живеле су између два супротстављена пола религије и културе, без могућности апсолутне оданости само једној од њих. Међутим, Ендо је био и писац: „Уколико већ није могао да разреши свој унутрашњи конфликт, био је

одлучан да га барем прецизно опише”² Бројни Ендоови романи и приче садрже аутобиографске податке: писац је понекад скривен иза другог имена (Сугуро у „Мојим стварима”), док у другим случајевима његово име носе ликови који представљају мрачне крајности или потенцијале његове личности (убица Ендо у „Чудесној будали”). Ендо дели сумње и патње својих ликова, неретко приказане кроз болест и отпадништво, али њихова егзистенцијална агонија увек добија смисао (или бива ублажена) присуством правог главног лика већине Ендоових дела – Христа као састрадалника, верног сапутника (*dohansha*) и источника без-словне (мајчинске) љубави.

Ендо се сусрео са хришћанством након развода својих родитеља са којима је живео у окупираној Манџурији. Вративши се у Јапан са мајком, млади Ендо је једно време живео код тетке која је била хришћанка. Вероватно је под теткиним утицајем најпре Ендоова мајка прихватила нову веру, а затим је исто учинио и једанаестогодишњи Ендо. Судајући по Ендоовим делимично аутобиографским причама, прелазак у римокатолицизам није био ни слободан избор ни пријатно искуство: „Што ме је мајка више приморавала да прихватим њену веру, више сам се супротстављао притиску, као што се дете које се дави супротставља притиску воде”³ Ендо је, према томе, постао хришћанин да би удовољио својој мајци, која је у западној религији пронашла одговарајућу утеху након развода. Без обзира на тачност ових података, чињеница је да је хришћанска вера за њега представљала велики терет. У причи „Моје ствари” („*Watashi no mono*”), Ендо свој однос са хришћанством представља као однос писца по имену Сугуро са супругом коју није оженио из љубави већ да би удовољио захтевном оцу. Сугуро је током свађе ударио своју жену и признао јој да је никада уистину није желео. Њен тужни поглед и сузе су се у Сугуроовом уму измешале с ликом Христа, још једне личности коју је Сугуро (Ендо) прихватио да би удовољио другима: „Када је Сугуро опсовао тог Човека и изјавио да га никада заиста није желео, тужне псеће очи су га погледале и сузе су лагано потекле низ образе. То лице није било достојанствен приказ каква би насликао религиозни сликар, већ лице које је само Сугуро знао. Као што никад нећу напустити своју жену, тако нећу напустити ни тебе. Мучио сам те исто као што сам мучио своју жену. Нисам сигуран да те и у будућности нећу злостављати као што њу злостављам. Али никада те нећу сасвим одбацити.”⁴

Упркос формалном прихватању хришћанства у детињству и каснијем турбулентном односу са црквеним властима, Ендо је заиста веровао у Христа. Због тога није напустио хришћанство чак ни током Другог светског рата, када је оно у Јапану сматрано непријатељском религијом. Наравно, Ендо је био принуђен да скрива

2 Mathy, F. (1967) Endo Shusaku: White Man, Yellow Man, *Comparative Literature*, Vol. 19, No. 1, Duke University Press on behalf of the University of Oregon, p. 59.

3 Endo, S. Mothers, in: *Stained Glass Elegies, stories by Shusaku Endo* (1985) New York: Dodd, Mead & Company, p. 119.

4 Endo, S. My Belongings, in: *Stained Glass Elegies, stories by Shusaku Endo* (1985) New York: Dodd, Mead & Company, p. 55.

своја хришћанска убеђења и управо га је то искуство нагнало да у великом броју својих дела посвети пажњу поменутима какуре киришитанима: „Понекад уочим себе међу овим *какуре*, људима који су морали да живе животе лажи, обмањујући свет и никада не откривајући никоме своја права осећања.”⁵ Током владавине шогунâ из династије Токугава (1600–1868), хришћанство је у Јапану било *religio illicita*. Јапанци који су били под сумњом да упражњавају страну религију, нпр. сви становници Нагасакија и они који су се одрекли вере након почетка гоњења, морали су да редовно извршавају ритуал *efumi*, тј. да згазе лик Христа или Богородице – обично њихово бронзано изображење приковано за даску (*fumie*). Чињеница да су многи какуре киришитани откривени након Меиђијеве реформе и укидања шогуната 1868. године значи да су њихови преци у свим приликама згазили фумие и потом се тајно враћали својој хришћанској вери. Поучен сопственим искуством, Ендо је веровао да ови слабији и двоструки издајници нису заиста напуштали Христа, као и да Христос није напуштао њих.

Након рата, Ендо је био међу првим јапанским студентима који су се обрели у Француској. Ту је од 1950. до 1953. године изучавао француску римокатоличку књижевност и директно се упознао са европским хришћанством, али и са европским расизмом: „Ендо није био одбачен само у својој домовини због тога што је био хришћанин, већ је био одбачен и у својој духовној домовини.”⁶ Ово искуство га је уверило у постојање великог јаза између Истока и Запада, тј. између јапанске културе и хришћанске религије, па су обе постале предмет критике у његовим књижевним делима: јапански менталитет као „мочвара” која не прихвата семе хришћанства, а западно хришћанство као наметљива, бескомпромисна сила која нема вољу да изврши реалну инкултурацију било где изван Европе.

ЈАПАНСКИ ДУХ КАО МОЧВАРА

У ранијим Ендоовим романима преовладава слика Јапана као мочваре, (духовно) сиромашног земљишта које је наповољно за узгој било чега (духовно) племенитог. Ендоову оцену верске индиферентности Јапанаца изговара стари гатар у роману *Чудесна будала* (*Obaka-san*, 1959): „Чистота срца... она младим Јапанцима није потребна. За њих је то нешто сувишно, чак бескорисно за сналажење у свету. То је трагедија сиромашне земље. Ми не оскудевамо у материјалним стварима. Јапан је духовно сиромашан.”⁷ „Мочварно” стање савременог јапанског духа није исход модернизације Јапана већ је, заправо, израз изворне јапанске религиозности. Та религиозност, формирана под утицајем шинтоа и будизма, не трпи екстреме који су својствени хришћанском светоназору, на пример пад и спасење, смрт

5 Endo, S. Mothers, p. 125.

6 Mase-Hasegawa, E. (2008) *Christ in Japanese Culture: Theological Themes in Shusaku Endo's Literary Works*, Leiden, Boston: Brill, p. 62.

7 Endo, S. (1983) *Wonderful Fool*, New York: Harper & Row Publishers, Kodansha International, pp. 93–94.

и живот, човек и Бог, итд. Уместо тога, акценат стоји на природној хармонији и миру. Ендоова мочвара је тако „симбол безбедног, једноличног живота, у којој су заробљени његови бројни ликови, али и за коју су необјашњиво везани”.⁸ Она је, другим речима, културна константа која не може бити лако уништена.

Мотив мочваре је посебно изражен у романима *Ћушање* и *Самурај* чије се радње одвијају у 17. веку, у време првих прогона западних мисионара и јапанских хришћана од шогуната Токугава. Европски проповедници су ту директно суочени са страхотом јапанске мочваре. Језуитски мисионар Родригез, главни лик *Ћушања*, тајно је дошао у Јапан да би служио какуре киришитанима и да би пронашао свог учитеља Фереиру, осумњиченог за апостазију. Након што су га јапанске власти откриле и заробиле, Родригез се заиста сусреће са отпадником Фереиром који га убеђује да је мисија у јапанској мочвари узалудан подухват: „Ова земља је страшнија мочвара него што можете и да замислите. Кад год засадите младицу у овој мочвари корење почиње да трули; лишће пожути и увене. А ми смо садили младицу хришћанства у овој мочвари.”⁹ Суочен са Божијим ћутањем усред мучења и убистава јапанских хришћана, Родригез гази фумие. Иноуе, мучитељ који носи маску добронамерног човека, говори Родригезу: „Оче, нисам вас ја поразио. [...] Поразила вас је ова јапанска мочвара.”¹⁰

Ниско рангирани самурај Хасеура Рокуемон, један од главних ликова романа *Самурај*, живео је мирно на свом мочварном поседу до тренутка када су га јапанске власти послале у дипломатску мисију у Нову Шпанију са фрањевачким мисионаром по имену Веласко. Да би обезбедио трговинска права за своју домовину, Хасеура је морао отићи све до Мадрида и најзад до Ватикана. Верујући у Веласкову тврдњу да ће његово крштење помоћи у постизању циљева дипломатске мисије, Хасеура пада у идентитетску кризу изражену следећим речима: „Постати хришћанин значи издати мочвару. Та мочвара није сачињена само од оних који тренутно у њој живе. Преци и сродници живих тихо мотре мочвару.”¹¹ У овом тренутку, мочвара више не представља пасивност јапанског менталитета већ постаје симбол најважнијих елемената јапанске религиозности – култа предака и вере у мајчинску нарав божанства.¹² Управо ће овај мајчински аспект имати значајну улогу у формирању Ендоове литерарне слике Христа у којој јапанска мочвара и хришћанска вера долазе до измирења.

8 Williams, M. B. (1999) *Endo Shusaku: A Literature of Reconciliation*, London, New York: Routledge, p. 91.

9 Endo, Š. (1988) *Ćutanje*, Beograd: Sloboda, str. 159.

10 Исто, стр. 202.

11 Endo, S. (1997) *The Samurai*, New York: New Directions Publishing Corporation, p. 160.

12 „Пре свега, мешавина елеманата воде и земље је од давнина феминина; то је мочвара, плодно блато, у чијој уроборичкој природи вода може бити схваћена као мушка и оплођавајућа, али и као женска и рађајућа.” Neumann, E. (1955) *The Great Mother: An Analysis of the Archetype*, New York: Pantheon Books, p. 260.

Мочварни карактер јапанске религиозности очигледан је у њеној немогућности да прихвати трансцендентно. Фрањевац Веласко се у Шпанији суочио са језуитским мисионаром по имену Валенте који се противио мисији у Јапану управо због те немогућности: „Јапанцима просто недостаје осећај за било шта апсолутно, за било шта што превазилази људску раван, за постојање било чега изнад равни природе – за оно што ми називамо натприродним. [...] У равни природе, њихова осећајност је изузетно деликатна, али та осећајност није способна да схвати нешто узвишеније. Због тога Јапанци не могу да замисле нашег Бога који постоји одвојено од човека.”¹³

Валенте указује на чињеницу да ниједна божанска фигура из традиционалне јапанске религије није уистину трансцендентна: божанска бића (*kami*) шинтоа су сродници људи, па чак и сваки човек може да постане ками, као што ослобођењем од карме може да постане буда. Људско постојање је, дакле, прелазни облик на путу који може да води чак и ка божанском животу. Сличан аргумент излаже отпадник Фереира у *Ђуџијању*: „Али, у црквама које смо изградили по читавој земљи Јапанци се нису молили хришћанском Богу. Они су преокренули појам Бога према свом начину размишљања, на начин који је нама незамислив.”¹⁴ Проблем разумевања и чак именовања Бога постојао је у Јапану од првих мисионарских подухвата језуите Франциса Ксавера. Првобитни масовни преласци Јапанаца у хришћанство наводно су се десили због тога што је Ксавер Бога називао именом Даиџићи (*Dainichi*), што је заправо било име врховног буде, па Јапанци нису видели велику разлику између хришћанства и своје традиционалне вере. Другим речима, Јапанци су прихватили хришћанство у складу с постојећим религиозним идејама, што се нарочито види у израженом култу Богородице сједињене с богињом Канон. Појам о трансцендентном Богу, апсолутно одвојеном од света и човека, Јапанцима је био неразумљив. Ендо сведочи о јапанском неразумевању хришћанског Бога кроз одбијање својих ликова да изговоре саму реч Бог (*Kamisama*). Сугуро из „Мојих ствари” настоји да пронађе неки разумљивији термин: „Желео је реч која би за њега имала неко значење. Међутим, није могао да смисли било коју јапанску фразу осим ‘тај Човек’ коју би могао да користи без устезања.”¹⁵ Нарусе Мицуко из *Дубоке реке* инсистира на томе да Оцу, хришћанин према ком осећа необјашњиву привлачност, користи неку другу реч: „Можеш ли, молим те, да престанеш да користиш ту реч ‘Бог’? Она ме чини нервозном, не могу да је схватим и она за мене не значи ништа.”¹⁶ У жељи да удовољи својој вољеној Мицуко, Оцу ће до краја *Дубоке реке* Бога називати „Лук”. И Сугуро и Мицуко ће, ипак, успети да се унеколико приближе несхватљивом Богу кроз личности које су за њих симболи Христа – Сугуро кроз своју супругу, а Мицуко кроз Оцуа.

¹³ Endo, S. *The Samurai*, p. 163.

¹⁴ Endo, Š. *Ćutanje*, str. 161.

¹⁵ Endo, S. *My Belongings*, 45.

¹⁶ Endo, S. (1995) *Deep River*, London: Sceptre, p. 63.

Ендоов приказ јапанске културе није прошао без критике. Френсис Мети (*Mathy*) сматра да је Ендо пренагласио „мочварни” аспект јапанског менталитета на штету других, за хришћанство повољнијих аспеката: „Иако је тај елемент заиста присутан у јапанском менталитету, ипак је он ублажен присуством других елемената и ретко се може наћи у чистом облику као код Ендоових ликова.”¹⁷ Међутим, Ендо није био заинтересован за сликање целокупног јапанског менталитета; пишући о последицама хришћанске мисије, Ендо је усмерен управо ка тачкама сукоба хришћанства и јапанске културе које није могуће игнорисати. Потискивање спорног само продубљује кризу идентитета коју је он хтео да разреши. С друге стране, „мочвара” нема само негативно значење у Ендоовим делима – она је амбивалентан ентитет, истовремено је гробница и материца. Чак се и Христос тајанствено јавља само онима који потону на дно „мочваре” и симболично их васкрсава. Стога се „мочварност” може разумети и као неизбежан оквир хришћанске инкултурације у Јапану.

ХРИШЋАНСТВО КАО НАМЕТЉИВА ЖЕНА

Начин на који су Јапанци доживљавали проповед западних мисионара Ендо изражава кроз уста старог самураја Иноуеа, кушача и мучитеља у *Ђуџињу*: „Има људи у свету које узнемирава упорна наклоност ружне жене.”¹⁸ Историјска је чињеница да су јапански феудални господари (*daimyo*) током 16. века указивали добродошлицу римокатоличким проповедницима и, у неким случајевима, примали крштење, мада је иза привидне благонаклоности често стајала жеља за трговином и западним оружјем. Ситуација се променила у време Тојотомија Хидејошија (1585–1598) и Токугаве Иејасуа (1603–1605), ујединитеља Јапана који су заузели непријатељски став према хришћанству, првенствено због оправдане сумње да ће после европских мисионара доћи европске војске. Хришћанство Јапанцима више није било корисно, тако да је тврдоглавост мисионара заиста изгледала као „упорна наклоност ружне жене”. Иноуе је и сам био хришћанин, али се, у инверзији приче о апостолу Павлу, одрекао и постао прогонитељ хришћана. Његов аргумент је заснован на сумњи да је хришћанство разједињујућа сила која може да угрози тек уједињени Јапан: „Прича је о Такенобуу из Хирадоа који је имао четири конкубине које су се непрестано свађале због љубоморе. Не могавши да то даље подноси, Такенобу на крају избаци све четири из замка. [...] Шпанија, Португалија, Холандија, Енглеска и друге жене непрестано шапућу љубоморне, клеветничке приче у уво мушкарца који се зове Јапан.”¹⁹

Критика западног колонијализма је изражена и у *Ђуџињу* и у *Самурају*, али је она за Ендоа само симптом нечега много опаснијег. Како примећује Даглас Хол

17 Mathy, F. op. cit., p. 73.

18 Endo, Š. *Ćutanje*, str. 137.

19 Исто, стр. 136.

(Hall), „он заправо види наш политички и културни империјализам као функцију нашег теолошког тријумфализма”.²⁰ Христос ког су мисионари проповедали Јапанцима био је величанствени, прослављени Христос западне теологије, изображен као достојанствени владар у европским катедралама. Војници овог Христа објављују Јеванђеље народима и истовремено их потчињавају, како духовној власти Рима тако и политичкој власти европских краљева. У *Ђушању*, Родригез долази у Јапан носећи у срцу и уму управо овакву слику Христа. Међутим, достојанствени Христос ћути и наизглед се не обазире на ужасна мучења и смрти јапанских хришћана које нимало не подсећају на описе славних скончања мученика из житија. На другој страни се налазе слабићи који се одричу вере, нарочито Кићићи-ро – слика Јуде Искраиотског – који узастопно гази фумие и чак издаје Родригеза, али се након сваког пада враћа трагичном мисионару и тражи опроштај. Родригез презире свог Јуду до тренутка када га Иноуе поставља пред фумие и суочава са сасвим другачијом сликом Христа. Овај Христос није величанствени владар већ изгажена и измучена фигура, по свему слична неугледним какуре киришитанима. Родригез чује Христов глас управо из ове слике и потом је гази. Католички клир у Јапану није био одушевљен овим детаљем, па је *Ђушање* било осуђено. Међутим, Ендо није величао отпадништво мисионара већ његову конверзију: „Пао сам. Али Господине, само ти знаш да се нисам одрекао своје вере.”²¹ По тумачењу Џона Нетланда (*Netland*), „преображај Родригезове вере можемо да схватимо као Ендоов покушај да одвоји европски тријумфализам од хришћанства и да прекроји веру тако да одговара јапанској души”.²² Тако долазимо до првог Ендоовог покушаја да разреши сукоб између јапанске мочваре и наметљивог европског хришћанства кроз једну посебну слику Христа.

ЕНДООВ ХРИСТОС

Чињеница да се Христос не оглашава до последњих страница *Ђушања* упућује, заправо, на Родригезову немогућност да чује глас Божији који је пригушен европским културним наслагама. Очигледно је да Ендоу „није привлачна величанствена фигура судије, у коју је Христа претворила тријумфална западна црква. Читав његов опус јесте раскривање те слике”.²³ Ендо настоји да своју књижевну слику Христа изгради на библијским темељима, а највећу инспирацију је нашао у Књизи

20 Hall, D. (1979) Rethinking Christ: Theological Reflections on Shusaku Endo's *Silence, Interpretation, a Journal of Bible and Theology*, Vol. 33, No. 3, Richmond: Union Presbyterian Seminary, p. 264.

21 Endo, Š. *Ćutanje*, str. 189.

22 Netland, J. (1999) From Resistance to *Kenosis*: Reconciling Cultural Difference in the Fiction of Endo Shusaku, *Christianity and Literature*, Vol. 48, No. 2, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, p. 181.

23 Hoekema, A. (2000) The 'Christology' of the Japanese Novelist Shusaku Endo, *Exchange*, Vol. 29:3, Leiden: Brill, p. 245.

пророка Исаије: „Презрен бјеше и одбачен између људи, болник и вичан болести-ма, и као један од кога свак заклања лице, презрен да га ни за што не узимасмо” (Ис 53, 3). Христос као страдални Слуга Божији једина је, према Ендоу, сигурна основа за инкултурацију Јеванђеља у Јапану: та слика Христа је најпривлачнија човеку који трпи егзистенцијалну агонију и истовремено одговара јапанском религиозном сензибилитету.

Тек када је одбачен и презрен, човек може да спозна презреног и одбаченог Христа у мистерији кенозе. Родригез, типично дете западног хришћанства, ново упознаје Христа у тренутку када га прогонитељи доводе пред фумие. Божије ћутање се прекида и Родригез чује Христов глас који долази из изгаженог лика: „Гази! Гази! Ја боље од икога знам за бол у твојој ноzi. Гази. Ја сам и дошао на овај свет да би ме људи газили. Ја сам и носио крст да бих делио људску бол.”²⁴ Ендоов Христос не жели крв своје деце и показује милост која је, и у *Ђушању* и у Ендоовом окружењу, изазвала саблазан црквеног клира. Христово охрабрење је, међутим, сасвим логичан одговор на питање с којим се Родригез суочавао још као млади ученик теологије: због чега је Христос подстицао Јуду да га изда? Да ли Христос унапред осуђује Јуду када му говори: „Што чиниш, чини брже” (Јн 13, 27)? Христове речи упућене Јуди и Родригезу постају јасне само кроз призму поменутог Исаијиног пророштва. Овде се појављује Христос који „болести наше носи и немоћи наше узме на се” (Ис 53, 4), Христос који не одбацује чак ни оне који су га се одрекли. У *Живојћу Исусовом (Iesu no shogai, 1973)*, Ендо нуди следеће објашњење: „Његове речи нису биле испуњене мржњом према Јуди. Он је знао и за Јудине муке. Исус је одлучио да буде сапутник сваке напаћене душе, сваке личности потчињене болу, тако да ни Јуда није био изузетак.”²⁵

У *Ђушању* је Ендо описао подвиг португалског мисионара који је морао да разгрне огроман европски културни нанос са Христовог лика да би најзад чуо његов глас, док је у *Самурају* исту слику страдалног Слуге Божијег искористио као основу измирења хришћанства и јапанског менталитета. Христос се овде појављује као доханша (*dohansha*), тј. „биће које не жели да осуђује већ да саучествује у човековом болу и тескоби као његов ‘сапутник’”.²⁶ Хасекура Рокуеомон, самурај из мочваре, свакодневно се у Новој Шпанији, Шпанији и Риму сусретао са ликом распетог Христа. Иако је прихватио крштење да би лакше испунио циљеве дипломатске мисије, Хасекура није могао да схвати европску фасцинираност овим, по његовом мишљењу, недостојанственим призором: „Нага фигура изнуреног човека била је

24 Endo, Š. *Ćutanje*, str. 184. Ендо користи „fumu ga ii” што представља дозволу а не наредбу: „у реду је да згазиш” или „не замерам ако згазиш”. Види: Gessel, V. (1999) *Hearing God in Silence: The Fiction of Endo Shusaku, Christianity and Literature*, Vol. 48, No. 2, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, pp. 160–161.

25 Endo, S. (1978) *A Life of Jesus*, New York: Paulist Press, pp. 119–120.

26 Williams, M. B. op. cit., p. 122.

урезана на распеће. Самурај је посматрао тог човека чије су руке биле раширене и чија је глава беживотно клонула. Није могао да разуме зашто Веласко и остали странци таквог човека називају Господом. За самураја, само је Његово Господство могло да се тако ословљава, али Његово Господство није изгледало као ова јадна, изнурена фигура. Ако хришћани заиста обожавају овог измученог човека, онда њихова религија мора бити нека изузетно бизарна врста јереси.²⁷

Јапанци, који не познају јасну разлику између богова и људи, навикнути су на позлаћене статуе буда и елегантне, понекад и застрашујуће приказе камија. Бог ком су се клањали Европљани, с друге стране, био је сушта супротност у односу на јапанска божанства. Нетланд добро примећује да „самурајева одбојност према измученој фигури указује на то да не постоји аутоматска културна привлачност према страдалном Христу”.²⁸ Инкултурација се, сходно томе, не може извршити на основу било какве сличности између страдалног Слуге Божијег и неког јапанског божанства већ унутар егзистенцијалних тегоба у којима се Христос тајанствено пројављује: „Јер се сила моја у немоћи показује савршена” (2 Кор 12, 9). То је Христос као доханша – сапутник. Хасекура је целокупну агонију прекоокеанских путовања и касније издаје од јапанских власти поделио са својим верним слугом по имену Јозо. Тек је на крају, кроз пример верног Јозоа, Хасекура разумео зашто хришћани обожавају „овог измученог човека”: „Самурај наједном помисли да лик његовог верног слуге подсећа на лик оног човека. [...] Јозо никада није напустио свог господара, ни сада, а ни у прошлости. Пратио је самураја као сенка. И никада није проговорио ни реч у патњама свог господара.”²⁹ Људско страдање није културна већ универзална константа. Уколико нам се Христос обраћа у страдању, онда он, према Ендоу, не може да буде условљен било којом културом и ниједна култура не може да буде апсолутна „мочвара”. Због тога Хасекура, самурај из мочваре, може да препозна важност „измученог човека” и да истовремено остане одан својој мочвари.

Христова способност да састрадава проистиче из Божије родитељске љубави, али не из типично очинске, која је за Ендоа неодвојива од строгаће и кажњавања, већ из мајчинске свепраштајуће љубави. На тај начин се Христос приближава традиционалној јапанској религиозности: „Религиозни менталитет Јапанаца је данас, као и у време прихватања будизма, пријемчив за идеју о ‘ономе који страда са нама’ и ‘ономе који разуме наше слабости’, мада њихов менталитет нема много стрпљења за било коју врсту трансцендентног бића које строго суди људима и кажњава их. Укратко, Јапанци у својим будама и боговима траже доброћудну мајку а не строгог оца. С овом чињеницом на уму, нисам настојао да прикажем Бога као очинску фигуру, што је иначе карактеристично за хришћанство, већ сам приказао милостиви мајчински аспект Бога који нам је откривен у Исусовој личности.”³⁰

27 Endo, S. *The Samurai*, pp. 83–84.

28 Netland, J. op. cit., p. 188.

29 Endo, S. *The Samurai*, p. 245.

30 Endo, S. *A Life of Jesus*, p. 1.

Ендо је могао да се позове на веру какуре киришитана да би потврдио своју тезу. Исправност њихове тријадологије била је упитна, вероватно захваљујући мисионарској стратегији језуита који нису хтели да оптерећују јапански ум западном метафизиком. Уместо на догматици, инсистирали су на елементарној побожности, тј. на молитвама, основним заповестима и култу Христа и Богородице. Након протеривања мисионара, какуре киришитани су повезали култ Богородице са култом Канон, будистичке богиње милости, и поштовали је као једну од личности Свете Тројице. Штавише, приказе Богородице су правили тако што су на статуе Канон урезивали ситне крстове. Милост тзв. Марије-Канон била је неопходна људима који су редовно морали да газе фумие и да тако изазивају срџбу строгог Оца: „Могли су само да се моле за посредништво Свете Мајке да би им биле опроштене њихове слабости. За *какуре* је Бог био строга очинска фигура, па као што дете моли мајку да га оправда код оца, *какуре* су се молили Дјеви Марији да се заузме за њих.”³¹ Слика Христа која би била разумљива Јапанцима такође мора да садржи елемент мајчинске љубави. Такав Христос охрабрује Родригеза да згази фумие и верно прати Хасекуру који га презире. Иако је Ендоова слика Христа унеколико проблематична с чисто теолошке тачке гледишта, њена важност се састоји у томе што указује на прави пут инкултурације. Наиме, инкултурација не почиње културном критиком већ вером у Христа, а проповедани Христос не може бити окован културним нормама. Круна европских краљева, коју су мисионари ставили на Христову главу, уопште не личи на јапанску царску круну; једина круна која је схватљива сваком човеку, и западном и источном, јесте она од трња.

Ендоова апсолутно кенотичка христологија многима није изгледала као прихватљиво решење конфликта између хришћанства и јапанске културе. Римокатолички клир није био одушевљен оправдавањем отпадништва, нити су Јапанци похрлили у цркве након објављивања Ендоових романа. С друге стране, Ендо је временом престао да размишља исључиво у контексту хришћанско-јапанског сукоба и заинтересовао се за универзалност хришћанске вере и улогу других религија у Божијем промислу. Тако је дошао до другог решења које је, као зрео писац, изнео у свом последњем роману *Дубока река*.

САБОРНА РЕКА ЖИВОТА

У *Фуџињу* и *Самурају*, Ендоовом мишљу доминира дихотомија Исток-Запад: хришћанство је европско, док је Јапан пантеистички. Једина могућност да Христос постане и јапански јесте његово потпуно ослобођење од елемената европске културе. У *Дубокој реци*, међутим, Ендо поставља питање: ако је хришћанство заиста универзална религија, зар та универзалност није већ на неки начин остварена? Да ли присуство Христа у било којој култури зависи од компромиса са европским културним нормама или је он ту већ присутан на тајанствене начине? Да би

31 Endo, *S. Mothers*, p. 128.

пронашао одговор, Ендо у свом последњем роману одводи групу јапанских туриста у Индију, земљу бројних култура и религија, сличну мултиконфесионалном окружењу у којем је Ендо одрастао.

Један од главних ликова *Дубоке реке* је Оцу, млади јапански римокатолик који је током студирања изазвао радозналост девојке по имену Мицуко – представнице јапанске религиозне индиферентности и неразумевања хришћанства. Мицуко гаји садистичку жељу да Оцуа одвоји од Бога својим сексуалним манипулацијама и да га након тога одбаци, у чему и успева. Оцу се, ипак, вратио својој вери и чак отишао у Лион да студира теологију, а Мицуко се ни после много година није могла решити необјашњиве заинтересованости за њега. Чини се да је њено путовање у Француску са угледним супругом заправо било изговор да још једном види Оцуа. Иако је и даље чврсто веровао у Христа, Оцу се, као некада Ендо, разочарао у европско хришћанство: „Овде живим већ три године и уморан сам од начина мишљења ових људи. [...] Кад некима од мојих француских пријатеља или учитеља покушам да изразим своје мишљење, прекоре ме и кажу да истина не познаје разлику између Истока и Запада.”³² Оцу верује да Бог није строги судија већ сама љубав која и човекове грехове користи да би га окренула добру. Такво је било његово искуство са Мицуко пошто се због ње одрекао Христа: „Након што си ме одбацила... почео сам да разумевам... макар мало патње тог човека ког су одбацили сви људи.”³³ Оцу, у складу са јапанским светоназором, види Божије присуство у свему, чак и у дрвећу и трави. У очима европских хришћана, он је пантеиста – јеретик који не заслужује свештенички чин. Тако Оцу, као жртва религијске нетрпељивости, одлази у Свету земљу и на крају у Индију, где ће га Мицуко још једном пронаћи.

Ендо је био хришћанин који није презирао већинске религије своје отаџбине. Нарочито га је трагична судбина какуре киришитана, чија вера ни у ком случају није била „исправна”, нагнала да размишља о месту нехришћана и кривоверних у Божијем плану за свет. Пред Ендоом је било тешко питање: да ли су и друге религије, поред хришћанства, валидни путеви према Богу? Негативан одговор већине религија држи људски род у непрекидном ратном стању: „Разлике у религији су јуче узроковале смрт жене која је била премијер Индије.”³⁴ Највећи део радње *Дубоке реке* одвија се 1984. године, и то у време када су сики извршили атентат на Индиру Ганди. Оцу је христолика фигура која стоји насупрот следе религиозне нетрпељивости. Он је хришћанин који због пантеистичких ставова није успео да постане свештеник, али који је из љубави према Христу и људима отишао у Индију, у град Варанаси на Гангу, да умируће хиндусе из најнижих касти носи на обалу свете реке. Смрт на Гангу је свето дело за хиндусе, укључујући и оне из најнижих касти које нико није хтео да додирне; с друге стране, за Оцуа је ношење

³² Endo, S. *Deep River*, p. 65.

³³ Исто, стр. 62.

³⁴ Исто, стр. 95.

недодирљивих хариџана („божије деце”, како их је назвао Махатма Ганди) *imitatio Christi*, дело врхунске љубави: „Оцуово радикално самопорицање и љубав која превазилази културне границе представљају срж Ендоове теологије и темељ на којем настоји да разреши културне тензије које прожимају сва његова дела.”³⁵

Знатан помак ка религијском плурализму у Ендоовом последњем роману десио се под утицајем британског филозофа и теолога Џона Хика (*Hick*, 1922–2012), чијим је делима Ендо био одушевљен. Оцуове изјаве су типично хиковске: „Бог има много различитих лица. Ја не мислим да Бог постоји само у црквама и капелама Европе. Мислим да се налази и међу Јеврејима, будистима и хиндусима.”³⁶ Оцуов Бог је и даље Христос, ког он због Мицуко зове „Лук”, али је то Христос који није затворен у хришћанске цркве. За Хика, као и за Оцуа (Ендоа), „велике пост-аксијалне вере представљају различите начине искуства, размишљања и живљења у односу са врхунском божанском Стварношћу која стоји изнад свих наших различитих виђења.”³⁷ Оцуов Бог је управо ова врхунска Стварност која, упркос људским ограничењима, игнорише верске разлике и прихвата све људе, слично светој реци Ганг. Чини се да и име Христос постаје ирелевантно, што се најпре види у Оцуовом духовитом избору назива „Лук”, али и у сасвим неочекиваној слици врхунске Стварности (Христа) у једном од загушљивих индијских храмова. Водич доводи јапанске туристе пред кип богиње Чамунде, симбола азијске напаћене мајке која, упркос животној агонији, не одустаје од неговања своје деце: „Њене дојке висе као код старице. Ипак, она нуди млеко из својих увелих дојки деци која јој долазе. Видите ли како јој је десна нога загнојена као да је заражена губом? Њем стомак се издубио од глади и изболе су га шкорпије. Трпећи све ове болести и болове, она нуди људском роду млеко из својих усахлих дојки.”³⁸ У Чамунди као симболу срећу се сви елементи божанског Бића из Ендоовог књижевног опуса: Бог који страда и састрадава, Бог као извор свепраштајуће мајчинске љубави и, најзад, свеприсутни Лук ког људи поштују у различитим облицима.

Иако се чини да Хикова теолошка хипотеза тако налази свој врхунски књижевни израз, поједини аутори нису спремни да Ендоа препусте Хиковом табору. Тако, нпр. Марк Боско (*Bosco*) и Кристофер Вашал (*Wachal*) тврде да Ендо није био слепи Хиков следбеник већ да је био под утицајем отвореније римокатоличке теологије међурелигијског дијалога изражене на Другом ватиканском концилу. То

35 Netland, J. op. cit., p. 192

36 Endo, S. *Deep River*, p. 121. Оцу није први лик у Ендоовим романима који износи овакве ставове. Јапански изасланици из *Самураја* срећу у Новој Шпанији бившег монаха, Јапанаца, који живи међу локалним Индијанцима. Његов став према црквеним властима и Христу је сличан Оцуовом: „Без обзира на то шта они говоре, ја верујем у мог сопственог Исуса. Мог Исуса не можете пронаћи у велелепним катедралама. Он живи међу овим јадним Индијанцима. Ја у то верујем.” Endo, S. *The Samurai*, p. 120.

37 Hick, J. (2004) *An Interpretation of Religion: Human Responses to the Transcendent*, New Haven & London: Yale University Press, pp. 235–236.

38 Endo, S. *Deep River*, pp. 139–140.

би значило да Ендо заступа „модел међурелигијског дијалога и сусрета који није изграђен на премисама Хикове теодикеје већ на виђењу религијског плурализма у ком се поштују разлике, али уз истицање фундаменталније аналогне сличности између верских традиција”.³⁹ Пажљивије читање *Дубоке реке*, међутим, тешко може да доведе до оваквог закључка. Документи Другог ватиканског концила, нпр. *Ad gentes* и *Nostra aetate*, заиста прописују помирљивији став према другим религијама, али се у њима недвосмислено истиче супериорност хришћанства.⁴⁰ Ендо није одушевљен таквим решењем, што јасно говори кроз Оцуа: „Један европски научник је једном рекао да су племенити људи других вера заправо били хришћани који су возили без дозволе, мада се то тешко може назвати дијалогом међу једнакима. Ја мислим да се прави дијалог дешава када верујеш да Бог има много лица и да постоји у свим религијама.”⁴¹ Дакле, Ендо јасно прелази границе црквеног правоверја и не прихвата могућност да у другим религијама постоје тек замци Божије истине – та истина је многообразна и свеprisутна.

Ендоов нови, плуралистички теолошки оквир захтевао је модификовање слике Христа која је постојала у његовим претходним делима. *Дубока река* садржи неколико класичних слика Христа: Чамунда одражава мајчински аспект Божанства, а Оцу је симбол страдалног Слуге Божијег. Најважнији симбол Христа је, међутим, света река Ганг – „свеобухватна животна сила која као ‘дубока река’ тече кроз природу и мултикултурно човечанство”.⁴² У Варанаси долазе хиндуси, будисти, сики, хришћани и религиозно неопредељени; без обзира на разлог њиховог доласка, сви осећају чудесну привлачност према реци испуњеној веселим ходочасницима и пепелом спаљених покојника. Радосни и тужни, живи и мртви налазе место у истој реци – контрасти престају да буду апсолутни и преплићу се у јединственој сили: „Свуда око њих светлост је уступала место таме, али је река Ганг настављала да лагано тече, индиферентна према

39 Bosco, M. and Wachal, C. Catholic Convergences in *Deep River*, in: *Navigating Deep River: New Perspectives on Shūsaku Endō's Final Novel*, eds. Dennis, M. W. and Middleton, D. J. N. (2020) Albany: State University of New York, p. 142.

40 „No što se god od istine i milosti već nalazilo kod pogana, poput skrivene Božje prisutnosti, to ova djelanost oslobađa od pogubnih utjecaja i vraća njihovu začetniku Kristu, koji satire đavolsku vlast i odbija mnogostruku zloću opačina.” Decretum de activitate missionali Ecclesiae. Dekret o misijskoj djelatnosti Crkve. *Ad Gentes*, u: *Drugi vatikanski koncil: Dokumenti* (2008) Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 527.

„Katolička crkva ne odbacuje ništa što u tim religijama ima istinita i sveta. S iskrenim poštovanjem promatra te načine djelovanja i življenja, zapovijedi i nauke koji, premda se umnogome razlikuju od onoga što ona sama drži i predlaže, ipak nerijetko odražavaju zraku one Istine koja prosvjetljuje sve ljude.” *Declaratio de Ecclesiae habitudine ad religiones non-christianas*. Deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama. *Nostra aetate*, u: *Drugi vatikanski koncil: Dokumenti* (2008) Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 393–394.

41 Endo, S. *Deep River*, p. 122.

42 Mase-Hasegawa, E. op. cit., p. 146.

свему.”⁴³ Тек је у таквој слици Христа Оцу пронашао оно што је безуспешно тражио у Јапану и Француској: „Кад год видим реку Ганг, помислим на свог Луку. Ганг у свом току гута пепео сваког човека, не одбацујући ни просјакињу која пружа своје руке без прстију, нити убијену премијерку Ганди. Река љубави, која је мој Лук, тече и прихвата свакога, не одбацујући ни најружније ни најпрљавије од људског рода.”⁴⁴

Чини се да за писца који је највећи део свог стваралаштва посветио одбаченима, слабима и отпадницима Ганг представља логичну завршну слику Христа. Какуре киришитанима је била неопходна богиња Мајка да би ублажила срџбу божанског Оца, док је писцу који је непрестано осећао сукоб религијског и културног аспекта свог идентитета био неопходан Христос који поништава културно-религиозне разлике и прихвата сваког човека. Ово решење се удаљава од хришћанске ортодоксије с којом Ендо наизглед није могао да пронађе компромис – истовремено се приближавајући плурализму који није карактеристичан само за Хика већ и за целокупан далекоисточни светоназор. Због тога се може рећи да „мочвара” Јапана, у извесном смислу, односи победу и у Ендоовом случају. Његов Христос је у *Ђушању* узрок nelaгоде за традиционалне хришћане, а у *Дубокој реци* им је једва препознатљив. Међутим, Ендо не пише за Европљане. Он је Јапанац који пише за јапанску, претежно нехришћанску публику. Обраћајући се људима који не разумеју хришћанске догме, а желећи да им приближи Христа, писац на располагању има само оне догме које припадају домаћим религијама. Због тога је, с теолошке тачке гледишта, Ендоовог Христа коректније посматрати као уметнички (па чак и мисионарски) експеримент него као догматски исказ.

ЗАКЉУЧАК

Инкултурација је процес који никада не врше мисионари нити заједница која их шаље. Она започиње међу људима који поверују у Христа и који су деца нехришћанске културе. Због тога је Ендо, као јапански обраћеник који је уједно био и културни стваралац, посебно занимљив мисиолозима. Он је био истински вршилац инкултурације, изграђујући културолошки нове слике Христа на општем библијском темељу. С обзиром на то да „*imago Christi* долази пре *theologia Christi*”⁴⁵ изградња једне теологије која би термилошки и тематски била препознатљиво јапанска мора да буде заснована на слици Христа која заиста одговара јапанском духу. Наравно, започета инкултурација не гарантује правоверне резултате, о чему сведоче бројне христолошке јереси из времена християнизације хеленског света. Како, онда, можемо да оценимо Ендоову инкултурацију?

Неопходно је нагласити да је Ендо био римокатолик и да је, сходно томе, био упознат са христологијом која је увелико усмерена на тајну Христовог страдања.

43 Endo, S. *Deep River*, p. 146.

44 Исто, стр. 185.

45 Hall, D. op. cit., p. 254.

Због тога се у његовим делима човек искључиво кроз страдање приближава Христу и препознаје га као верног састрадалника. Ендоова теодикеја тиме добија занимљив обрт: у питању више није разлог из ког Бог дозвољава страдање већ разлог из ког Бог слободно учествује у нашим патњама. Међутим, незадовољство европском сликом прослављеног Христа је наизглед одвело игнорисању тајне васкрсења. Ендоов Христос јесте васкрсао, али само да би ушао у самсару бесконачних страдања. Чини се да је Ендо био свестан овог проблема јер је у *Дубокој реци* покушао да источњачку веру у реинкарнацију повеже са хришћанском вером у васкрсење. Мицуко посматра монахиње које пружају помоћ болесној старици и заључује: „Лук, који је умро пре много година, поново се родио у животима других људи. Чак и након скоро две хиљаде година, поново је рођен у овим монахињама, а поново се родио и у Оцуу.”⁴⁶ Ово, међутим, није ни истинско васкрсење ни истинска реинкарнација. „Лук” је наизглед васкрсао само симболички, утолико што и вековима након своје смрти инспирише људе на дела „ирационалне” човечности. Наравно, Ендо нигде не пориче Христово телесно васкрсење, али га у довољној мери игнорише да оно евентуално постаје ирелевантно за његове страдалне ликове, а можда чак и за целокупан процес инкултурације хришћанства у Јапану. Често помињана далекоисточна нетаинтересованост за чуда очигледно је утицала на Ендоову чисто крсну христологију. Таква христологија је, међутим, удаљена од својих библијских извора.

Још један детаљ којим се Ендоов Христос удаљава од Библије и приближава будистичкој религиозности је умањење значаја греха. Јапанце не занима божански Судија већ милостива божанска Мајка која безусловно воли своју децу и не одриче их се чак и ако се она одрекну ње. Таква фигура већ постоји у будизму: милостиви Амида Буда прима у своју рајску Чисту земљу све људе који му се обраћају, без обзира на њихове грехове. Поменута богиња Канон има сличне особине. С друге стране, божанска милост је и у традиционалном хришћанству неодвојива од Христове личности, али грех, као узрок раздора између Бога и човека, има много битнију улогу. Поред тога што је апсолутно кенотичка, Ендоова христологија тако постаје и апсолутно „икономијска”, тј. усклађенија са вером какуре киришитана него са римокатоличком догматиком.

Религијски плурализам *Дубоке реке* је вероватно најконтроверзнији аспект Ендоове мисли. Спој Христа и далекоисточне религиозности на бази Хикове хипотезе наизглед негира важност Цркве и њених догми, па тако и неопходност инкултурације. Међутим, иза описа свеприсутног и многообличног Христа стоји најбитнија претпоставка инкултурације и хришћанске мисије уопште: Христос не може бити ограничен било којом културом. Ендо, дакле, не одустаје од инкултурације у свом последњем роману већ се враћа на њен почетак и дозвољава својим ликовима да кроз сопствена искуства дођу до Христа.

Уколико бисмо посматрали Ендоово стваралаштво искључиво као „експерименталну“ инкултурацију, онда бисмо његове слике Христа могли да протумачимо

46 Endo, *S. Deep River*, p. 215.

као корисне путоказе ка битним тачкама јапанског менталитета с којима хришћанство мора да се суочи. Ендо није писао вероисповедања већ је износио описе појединачних сусрета разних људи с Богом, па би таква интерпретација вероватно била најкоректнија. Његова инкултурација може да се, у том случају, оцени као мање-више успешна, макар с обзиром на чињеницу да само учешће хришћанског културног ствараоца у јавном друштвеном животу утискује Христово име у људске умове. Због тога није могуће критиковати Ендоа као теолога већ искључиво као писца, а он је учинио највише што један хришћански писац може да учини, нарочито у нехришћанској земљи.

ЛИТЕРАТУРА:

- Bosco, M. and Wachal, C. Catholic Convergences in *Deep River*, in: *Navigating Deep River: New Perspectives on Shūsaku Endō's Final Novel*, eds. Dennis, M. W. and Middleton, D. J. N. (2020) Albany: State University of New York, pp. 127–148.
- Declaratio de Ecclesiae habitudine ad religiones non-christianas. Deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama. Nostra aetate, u: *Drugi vatikanski koncil: Dokumenti* (2008) Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 391–399.
- Decretum de activitate missionali Ecclesiae. Dekret o misijskoj djelatnosti Crkve. Ad Gentes, u: *Drugi vatikanski koncil: Dokumenti* (2008) Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 507–584.
- Endo, S. (1978) *A Life of Jesus*, New York: Paulist Press.
- Endo, Š. (1988) *Ćutanje*, Beograd: Sloboda.
- Endo, S. (1995) *Deep River*, London: Sceptre.
- Endo, S. Mothers, in: *Stained Glass Elegies, stories by Shusaku Endo* (1985) New York: Dodd, Mead & Company, pp. 108–135.
- Endo, S. My Belongings, in: *Stained Glass Elegies, stories by Shusaku Endo* (1985) New York: Dodd, Mead & Company, pp. 43–55.
- Endo, S. (1997) *The Samurai*, New York: New Directions Publishing Corporation.
- Endo, S. (1983) *Wonderful Fool*, New York: Harper & Row Publishers, Kodansha International.
- Gessel, V. (1999) Hearing God in Silence: The Fiction of Endo Shusaku, *Christianity and Literature*, Vol. 48, No. 2, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, pp. 149–164.
- Hall, D. (1979) Rethinking Christ: Theological Reflections on Shusaku Endo's *Silence*, *Interpretation, a Journal of Bible and Theology*, Vol. 33, No. 3, Richmond: Union Presbyterian Seminary, pp. 254–267.
- Hick, J. (2004) *An Interpretation of Religion: Human Responses to the Transcendent*, New Haven & London: Yale University Press.
- Hoekema, A. (2000) The 'Christology' of the Japanese Novelist Shusaku Endo, *Exchange*, Vol. 29:3, Leiden: Brill, pp. 230–248.

- Mase-Hasegawa, E. (2008) *Christ in Japanese Culture: Theological Themes in Shusaku Endo's Literary Works*, Leiden, Boston: Brill.
- Mathy, F. (1967) Endo Shusaku: White Man, Yellow Man, *Comparative Literature*, Vol. 19, No. 1, Duke University Press on behalf of the University of Oregon, pp. 58–74.
- Netland, J. (1999) From Resistance to *Kenosis*: Reconciling Cultural Difference in the Fiction of Endo Shusaku, *Christianity and Literature*, Vol. 48, No. 2, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, pp. 177–194.
- Neumann, E. (1955) *The Great Mother: An Analysis of the Archetype*, New York: Pantheon Books.
- Williams, M. B. (1999) *Endo Shusaku: A Literature of Reconciliation*, London, New York: Routledge.
- Мисиологија: уџбеник* (2012) Приредило Мисионарско одељење Руске православне Цркве. Крагујевац: Каленић.

Vedran Golijanin

University of East Sarajevo, Faculty of Orthodox Theology “Saint Basil of Ostrog”,
Foča, Republic of Srpska

ENDO SHUSAKU – THE WRITER OF INCULTURATION

Abstract: Endo Shusaku's oeuvre is a fascinating literary attempt at reconciliation of (Western) Christianity and Japanese culture. As a Christian and a Japanese, Endo was a living embodiment of this religious and cultural struggle, but he was also a writer and thus in a fitting position to express the agonies of identity crisis that he and his Christian compatriots had to endure for centuries. Endo was, in other words, interested in the mission process known as inculturation, which signifies specific ways in which Christianity becomes a natural part of any given culture. The success of this process depends on the identification of the most important causes of conflict between Christianity and culture, while the solutions usually tend to produce something new. In most cases of successful inculturation, new images of Christ were produced in accordance with the religious mentality of the baptized community. Throughout his writings, Endo has managed to offer several such images. His Christ is a Suffering Servant of God, similar to the one described by Isaiah, a companion figure (*dohan-sha*), and a merciful God full of motherly love. While based on the Bible, these images are, at the same time, inspired by Japanese religious traditions, specifically Buddhist notions of merciful buddhas and bodhisattvas. Several controversial details in Endo's novels have aroused suspicions among Catholic clergymen, such as the presumed justification of apostasy in *Silence* and the pluralist tone of *Deep River*, but Endo was not trying to justify Asian religious mentality to Westerners. On the contrary, he was

trying to present Christianity to the Japanese audience using the religious motifs they were familiar with. Thus, one might interpret Endo's images of Christ as an "experimental" inculturation – theologically imperfect but nevertheless valuable for pointing out the most significant issues in the evangelization of Japan.

Key words: Endo Shusaku, Christ, mission, inculturation, pluralism